

İRAN İLE P5+1 ARASINDAKİ NÜKLEER MÜZAKERELERİN ORTADOĞU VE TÜRKİYE'YE MUHTEMEL ETKİLERİ

Mehmet Akif Okur¹

ÖZET

İran ile P5+1 arasında yürütülen nükleer müzakereler, bölgesel ve küresel dengeler bakımından önem taşımaktadır. Görüşmelerin sonuçlarına dair muhtemel senaryolar üzerinde düşünebilmek için tarafları motive eden iç ve dış sebeplerin analiz edilmesi gerekmektedir. ABD açısından bakıldığında, Irak deneyimi ve ekonomik kriz sonrasında Ortadoğu'daki Amerikan taahhütlerinin azaltılması arayışı ön plana çıkmaktadır. İran ise içerdeki hoşnutsuzlukları yönetmek ve rejimin meşruiyetini yıpratıcı süreçleri durdurmak istemektedir. İran ayrıca, bölgede kendisine uygun bir oyun alanı açıldığını da görmektedir. Tahran ve P5+1 arasında bir anlaşma yapılsın ya da yapılmaz, İran'ın iç dinamiklerindeki hareketlenme devam edecektir. Başta Türk nüfus olmak üzere azınlıkların talepleri ve ana muhalefet akımlarının özgürlük isteklerinin güçlenerek sürmesi muhtemeldir. İran'ın bu iç ve bölgesel dinamikler karşısında sergileyeceği tavırlar ise Türkiye ile ilişkilerini etkileyecektir. Ankara, İran'la ilişkilerinin geleceğini tasarlarken hem nükleer müzakere sürecinin evrimini hem de Suriye'de yaşadıklarını analiz ederek tercihlerini yapmak durumundadır.

Anahtar kelimeler: ABD-İran ilişkileri, İran'la Nükleer Müzakereler, İran'da Azınlıklar, Türkiye-İran ilişkileri

THE POSSIBLE EFFECTS OF NUCLEAR NEGOTIATIONS BETWEEN P5+1 AND İRAN OVER MIDDLE EAST AND TURKEY

ABSTRACT

Ongoing nuclear talks between Iran and P5+1 is important for both regional and global balances. Internal and external motivations of the negotiating parties should be analyzed to be able to think over the scenarios about the possible results of the talks. U.S. point of view is mainly shaped by the desire to decrease American engagement in the Middle East after the Iraqi experience and economic crisis. And Iran wants to manage domestic unrest and stop the processes which soften up the legitimacy of the regime. Besides this, Iran also sees the opening of a playing field in the region for itself. Either the agreement between Tehran and P5+1 will be reached or not, the movement in the internal dynamics of Iran will persist. Demands of the minorities, Turks stand first on the list, and mainstream opposition movements probably will grow stronger. And Iran's attitudes vis a vis those internal and regional dynamics will also affect its relations with Turkey. While designing the future of its

¹Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi
e-posta: mehmetakifo@yahoo.com

relations with Iran Ankara may analyse both the evolution of the process of nuclear talks and its experience in Syria.

Keywords:US -Iran Relations, Nuclear Talks with Iran, Minorities in Iran, Turkey-Iran Relations

Son dönemde Ortadoğu çalışmalarıyla ilgilenenlerin cevabını en çok merak ettiği sorular listesinin başında İran ve P5+1 arasındaki nükleer müzakerelerin akıbeti ile İran-Batı ilişkilerinin gelecekteki seyri yer almaktadır. Gerçekten de devam eden görüşmelerin sonuçları, etkisini yalnızca bölgede değil küre ölçeğinde de hissettirebilecek ciddi gelişmelere kapı aralayabilecek niteliktedir. Bu önemli sürecin ve muhtemel sonuçlarının layığıyla anlamlandırılabilmesi için ise oturdukları masada olumlu mesajlar vermeyi en azından şimdilik sürdüren taraflara ait motivasyonların ve hedeflerin tahlil edilmesi gerekmektedir.

Şimdiye kadarki adımlar bu amaçla mercek altına yatırıldığında, ABD ve İran'ın kendi iç dinamikleri ile bölgesel ve küresel dengeleri yorumlayış biçimlerinin, geçici anlaşmayla sonuçlanan sürece büyük katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Her iki aktör de değişik meselelerle ilgili sıkıntılarını, hedef ve beklentilerini tartarak birbirleriyle konuşmayı seçmişlerdir. Elbette, diyalogu anlaşmaya doğru ilerletirken erişilecek başarılar ya da yüzleşilecek sorunlar, başlangıç motivasyonlarını pekiştirebileceği gibi yeniden gözden geçirilmesine de yol açabilecektir. Yine iç, bölgesel ve küresel düzeylerdeki gelişmelerin söz konusu beklentiler üzerinde yaratabileceği etkileri de dikkate almak gerekmektedir. Örneğin, Rusya ve Batı arasında gittikçe tırmanan gerilim yahut IŞİD/ID'in Irak'taki ilerleyişi gibi yeni boyutlar kazanan Ortadoğu düzensizliği görüşmeleri etkileyebilecek potansiyele sahip bulunmaktadır. Bugün itibariyle tamamını kestiremeyeceğimiz diğer ihtimalleri tartabilmek ise ancak aktörleri harekete geçiren saikleri anlamakla mümkün olabilecektir.

Bunun için bir miktar geriye, en azından ABD'nin Irak'ı işgaline kadar gitmek gerekmektedir. 2003 yılı Nisan ayında Hamaney'in onayından geçerek ABD'ye sunulduğu iddia edilen doğrudan görüşme teklifinin dayandığı sac ayakları, İran'ın beklenti ve hedefleri hakkında önemli ipuçları içermektedir. Özetle İran; rejimini korumak, "barışçıl" nükleer, biyolojik, kimyasal programlarını sürdürmek, ekonomik yaptırımlardan kurtulmak, Ortadoğu'daki "meşru" çıkarlarının, savunma ihtiyaçlarının tanınması ve Irak'ta kurulacak yeni düzenle ilgili isteklerinin kabul edilmesi karşılığında ABD'ye geniş bir işbirliği önerisinde bulunmaktaydı. Teklifte, Filistin meselesinde iki devletli çözümün tanınacağı, Filistinli gruplara belirli parametreler dahilinde desteğin

kesileceği, Hizbullah'ın yalnızca Lübnan'da faaliyet gösteren siyasi bir oluşum haline getirilebileceği söylenmekteydi.²

Ancak hem bu örtülü temas trafiği, hem de açıktan yürütülen müzakereler sonuçsuz kalmıştır. ABD, İran ile Avrupa üçlüsünü bir araya getiren nükleer müzakerelerde bugünkü İran cumhurbaşkanı Ruhani'nin liderliğindeki heyet tarafından sunulan öneriyi kabul etmemiştir. Konuyu tartışan önemli isimler, tekliflerin reddedilişine Bush yönetiminin “şer eksenini”nin parçası saydığı İran'la konuşmama politikasının sebep olduğunu düşünmektedirler.³ Washington'un bu tavrı sebebiyle İran'ın önüne umduğundan çok daha azı konulmuştur. Müzakereler sırasında programını durduran Tahran da Avrupalıların önerdikleri ekonomik kolaylıkları nihai anlaşma için yeterli bulmamıştır.⁴ Esas hedefin, ABD ile bir anlaşmaya varmak olduğu anlaşılmaktadır. Uranyum zenginleştirme faaliyetinin yeniden başladığı 2006'ya gelindiğinde ise İran, Irak'ta şiddetlenen isyanın sıkıştırdığı ABD karşısında daha güçlü bir konuma ulaşmıştı. Gelecekte, yeni dengelere uygun bir “büyük pazarlık” penceresi açılabilir miydi? Ruhani-Zarif ikilisinin de yer aldığı diplomatik heyetin masada bıraktığı teklifle İran'ın mevcut pozisyonu arasındaki benzerlik o günlerde bu sorunun üzerinde düşünüldüğü kanaatini güçlendirmektedir.

ABD'deki iktidar değişikliği, bu umutları canlandırmıştır. Obama'nın ünlü Kahire konuşmasında İran'a uzattığı el, ABD'nin yeni Ortadoğu vizyonuyla uyumluydu. Savaş yorgunu kamuoyunu, ekonomik krizi ve dünya sistemindeki dönüşümü dikkate alan Amerikan Başkanı, ülkesinin Ortadoğu'daki doğrudan varlığını ve angajmanını azaltmak istemekteydi. Obama'nın Kahire konuşması, ABD'yi bölgeye bağlayan diğer meselelerde olduğu gibi İran karşısında da takınılmak istenen yeni tutumun önemli işaretlerini barındırmaktaydı:

²İran'ın 2003 Mayıs'ında ABD'ye önerdiği “büyük pazarlığın” detaylarıyla ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Konuyla ilgili bazı dökümanlar 2007'de Nicholas D. Kristof tarafından New York Times'ta yayınlanmıştır. Nicholas D. Kristof, “Iran's Proposal for a 'Grand Bargain'”, The New York Times, April 28, 2007, <http://kristof.blogs.nytimes.com/2007/04/28/irans-proposal-for-a-grand-bargain/>

³Trita Parsi, “The Price of Not Talking to Iran”, World Policy Journal, Vol. 23, No. 4 (Winter, 2006/2007), pp. 11-17.

⁴Avrupa üçlüsüyle İran arasında yürütülen müzakerelere ait belgeler için bkz. Great Britain/Foreign and Commonwealth Office, Iran's Nuclear Programme: A Collection of Documents, The Stationery Office, 2008

“Ortak ilgi alanımıza giren üçüncü gerginlik kaynağı ise nükleer silahlarla ilgili olarak ulusların hak ve sorumluluklarıdır. Bu konu Amerika Birleşik Devletleri ile İran İslam Cumhuriyeti arasında gerginliğin kaynağı olmuştur. Uzun yıllardır İran kendini bir bakıma benim ülkeme muhalefetle tanımlamıştır ve gerçekten de bizim çalkantılı bir geçmişimiz vardır. Soğuk Savaşın ortasında Amerika Birleşik Devletleri İran’ın demokratik yolla seçilen bir hükümetinin devrilmesinde etkili oldu. İslam Devriminden beri İran ABD asker ve sivillerine karşı rehin alma ve şiddet hareketlerinde rol oynadı. Bu geçmiş herkese malumdur. Ben, geçmişin tuzağında esir olmaktansa, İran’ın liderlerine ve halkına, ülkemin ileri adım atmaya hazır olduğunu açıkça ifade ettim. Şimdi mesele, İran’ın neyin karşısında olduğu değil, nasıl bir gelecek kurmak istediğidir.

Yıllarca devam eden güvensizliği bir tarafa bırakmanın kolay olmayacağını takdir ediyorum, fakat biz cesaret, dürüstlük ve kararlılıkla ilerleyeceğiz. Ülkelerimiz arasında müzakere edilecek birçok mesele olacak ve biz karşılıklı saygı esasında ve ön koşul ileri sürmeden ileri adım atmaya hazırız. Ama nükleer silahlar alanıyla ilgilenen herkes için bu konuda bir karar noktasına ulaştığımız açıktır. Konu yalnız Amerika’nın çıkarları değildir. Orta Doğu’da bu bölgeyi ve dünyayı son derecede tehlikeli bir yola sürükleyebilecek bir nükleer silah yarışına engel olmak meselesidir.”⁵

Ancak bu iyi niyet mesajları, İran’a önerilen nükleer takas anlaşmasının başarıya ulaşmasına yetmemiştir. Türkiye ve Brezilya’nın yoğun çabaları boşa çıkarken Ankara ve ABD arasında meydana gelen güven bunalımı, ikili ilişkileri olumsuz etkileyen yıpratıcı tartışmalara da kapı aralamıştır. Obama’nın kararsızlığının arkasında İsrail lobisinin hiç de azımsanmayacak bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, askeri seçenek dışında çözüm olmadığını savunan Netenyahu’nun çıkışları Amerikan Kongresi’nde de dikkate değer bir karşılık bulmuş, İran’a yönelik kapsamlı ekonomik yaptırımlar hızla hayata geçirilmiştir.⁶

Yalnızca Amerikan politikalarındaki değil, İran’ın tavırlarındaki değişiklikleri de anlamlandırırken yerel dinamikleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nükleer müzakerelerdeki dalgalanmalar ile İran iç politikasındaki değişimler arasındaki ilişkiyi

⁵Barrack Obama, KahireKonuşması,
http://www.whitehouse.gov/files/documents/aneubeginning/SPEECH_as_delivered-Turkish.pdf

⁶Yaptırımlarla ilgili Amerikan mevzuatı için bkz. U. S. Government Printing Office (Gpo), S. Hrg. 111-1081: Iran Sanctions, Washington (D.C.), 2013

sorgulayanlar için Reformcu kanadın iktidardan düşmesi, Ahmedinejad dönemine geçiş ve Ruhani'nin iktidara geliş süreçleri dikkate değer dönüm noktalarını teşkil etmektedir.⁷ İran devlet sistemi içerisinde nükleer müzakereler gibi dış politika meselelerinde nihai karar merciinin Hameney'in makamı olduğu ve nükleer programın zamanla İran toplumunun geniş kesimleri tarafından desteklenen "milli" bir meseleye dönüştüğü hususlarında şüphe bulunmamaktadır.⁸ Ancak bu değerlendirmeler, İran'da nükleer müzakereleri de parçası haline dönüştüren bir siyaset alanının var olmadığı anlamına gelmemektedir. Ahmedinejad'a verilen destek sırasında sistem içindeki konumları daha fazla tahkim edilen Devrim Muhafızları⁹ gibi unsurların müzakerelere bakışları ile Reformcuların/Pragmatistlerin yaklaşımları¹⁰ arasında İran iç siyasetindeki konumlarından kaynaklanan farklılıklar da bulunmaktadır. Reformcular, vizyonlarını hayata geçirebilmek için İran'ın Batı'yla münasebetlerini arttırmaları gerektiğini bilmektedirler. Açıklama ve davranışlarından, devrim muhafızlarının da aralarında yer aldığı rejimin muhafazakar çekirdeğindeki askeri, siyasi ve ekonomik elitlerin ise manzarayı daha farklı yorumladıkları anlaşılmaktadır. Pragmatik bir ilişkinin sağlayacağı faydaların farkında olmakla birlikte, artan temasların ortaya çıkaracağı yeni denklemde ayrıcalıklı konumlarını koruyabileceklerinden şüphe etmektedirler.

Örneğin, Rafsancani döneminden itibaren ekonomik hayatın içine ciddi biçimde giren İran Devrim Muhafızları, hem büyük bütçeli müteahhitlik ve enerji projelerini hem de önemli miktarda rant dağıtan işleri imtiyazlı konumlarının katkısıyla yürütmektedir. Ekonomik yaptırımların meydana getirdiği olağanüstü şartlarda girilen bazı faaliyetlerin ürettiği rantı da bu tabloya eklemek

⁷Geçiş tartışmalarına örnek olarak bkz. Yonah Alexander, Milton M. Hoenig, *The New Iranian Leadership: Ahmadinejad, Terrorism, Nuclear Ambition, and the Middle East*, Praeger, 2008

⁸Nükleer programın devlet kimliğiyle söylem düzeyindeki ilişkisi ve bunun dönüşümü için bkz. Homeira Moshirzadeh, "Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy", *Security Dialogue*, December 2007 vol. 38 no. 4, 521-543

⁹Ali Alfoneh, "The Revolutionary Guards' Role in Iranian Politics", *Middle East Quarterly*, Fall2008, Vol. 15 Issue 4, p3-14.

¹⁰İran dış politikasında ideoloji/pragmatizm ilişkisi için bkz. R.K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal*, Volume 58, Number 4, October 2004 , pp. 1-11(11).

gerekmektedir.¹¹ İran'da Ruhani'nin seçilmesiyle başlatılan soruşturmalar, söz konusu ilişkilerin boyutlarından dünya kamuoyunun daha fazla haberdar olmasını sağlamıştır. İran petrolünü, farklı menşelere ait gibi göstererek pazarlamak, ardından da değişik ülkelerdeki şirketleri aracılığıyla sisteme soktuğu parayı İran'a getirmekle görevlendirilen Zencani'nin iki milyar dolardan fazla bir miktarı zimmetine geçirdiği suçlamasıyla yürütülen soruşturma eski cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın etrafındaki işadamlarına yönelik iddialardan sadece biridir.¹² Özelleştirmeleri mercek altına yatıran Meclis Komisyonu'nun bulguları, güç dengeleri elverirse çok daha geniş çaplı yargılamaların gündeme gelebileceğini göstermektedir.¹³

İran'daki büyük vakıfların ekonomi içindeki ağırlıkları da dikkate alındığında¹⁴, nükleer müzakerelerin arka fonunda temel ekonomi politik dengelerin bulunduğu söylenmesi gerekmektedir. Ruhani'nin Devrim Muhafızları'na ilk önemli hitabında artık büyük ekonomik projelerde yer almamalarını isteyiş¹⁵, reform programının sütunları hakkında fikir vermektedir. İran'da sivil alanın genişlemesini destekleyecek en köklü değişim ekonominin iktidar piramidindeki yerleşik aktörlerin dışına açılması olacaktır. Söz konusu dönüşüm, İran'ı dünyaya bağlayacak yabancı sermaye yatırımları bakımından da gereklidir.¹⁶ Bu yüzden, ekonomik alanın yeniden şekillenmesi ile nükleer müzakereler

¹¹Nader Habibi, "The Iranian Economy in the Shadow of the Sanctions", Iran and the Global Economy: Petro Populism, Islam and Economic Sanctions içinde, (ed.)Parvin Alizadeh, Hassan Hakimian, Routledge, 2013,s.187-190

¹²Farangis Najibullah ve Arash Hassan Nia, "Babak Zanjani, Iran's 'Economic Basij,' Now In Trouble At Home", Radio Free Europe, Sunday, March 16, 2014, <http://www.rferl.org/content/iran-zanjani-corruption-charges/25217665.html>

¹³Kourosh Avaei, "Iran stil digging out of Ahmadinejad-eracorruption", Al Monitor, December 21, 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/12/iran-ahmadinejad-legacy-corruption.html#>

¹⁴Evaleila Pesaran, Iran's Struggle for Economic Independence: Reform and Counter-Reform in the Post-Revolutionary Era, Taylor & Francis, 2011, s.35

¹⁵Kourosh Avaei, "Will Iran's Revolutionary Guard Reduce Economic Role?", Al Monitor, September 19, 2013

¹⁶İran'da konuyla ilgili farkındalığı gösteren bir röportaj için bkz. Behdad Bordbar, "Iranian economist says foreign competition key to growth", Al Monitor, March 11, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/03/iran-economy-reformists.html#ixzz2w9yeK3yG>

arasındaki bağlantı görüldüğünden çok güçlüdür. Müzakerelerin başarılı olmasını isteyenlerin, sistemden daha fazla pay almak arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Çıkarları ile masada müzakere ettikleri uluslararası aktörler arasında ortaklıklar bulunmaktadır. Bu denklemin simetrik karşısında ise, müesses nizamın çıkarları ve müzakerelerin sonuçsuz kalması doğrultusundaki beklentiler yer almaktadır.

İran sisteminin en güçlü ismi Hamaney, kuvvetler terazisinin merkezinde durmaktadır. Yüz yüze olduğu iç ve dış dinamikler, nükleer müzakereleri niçin desteklediği sorusunun cevabını vermektedir. İçerden başlanırsa; 2009'daki hadiselerle birlikte rejime yabancılaşma süreci hızlanan geniş kitleler tarafından biriktirilen muhalif enerjinin yıkıcı bir noktaya gelmeden önce dönüştürülmesi gerekmektedir.¹⁷ Ekonomik yaptırımların yükünden kurtulmadan bunu başarabilmek ise imkansızdı. Daha önce Hatemi ve Ahmedinejad'a karşı seferber edilen kesimlerin gittikçe artan ağırlıklarının da tehdit teşkil etmeden evvel dengelenmesi gerekmektedir.¹⁸ Ayrıca, Obama yönetiminin Ortadoğu'daki angajmanını azaltma isteği, pazarlık zeminini de genişletmekteydi. Irak'tan çekilen ABD'nin İran'da rejim değişikliği peşinde koştuktansa pragmatik işbirliğine geçmişe göre daha yatkın olacağı beklentisini de unutmamak gerekmektedir. Rejimin çekirdeğinden gelmekle birlikte pragmatizmi ile tanınan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı, söz konusu ihtiyaç ve beklentileri cevaplayacak bir çıkış fırsatı sunmuş bulunmaktadır.

ABD cephesinde ise Obama iktidarıyla birlikte yaşanan vizyon ve siyaset değişiklikleri bugünkü tablonun oluşumunda büyük bir paya sahiptir. Dış politikanın eksenini Asya'ya kaydırırken Ortadoğu için de yeni bir perspektif geliştirmeye çalışan Amerikan yönetimi, ilk adım olarak bölgeyle arasındaki enerji bağımlılığı ilişkisini sonlandıracak projeleri hayata geçirmiştir.¹⁹ Ardından, ABD'yi yakından ilgilendiren İsrail'in güvenliği meselesine İsrail sağının pek de hoşlanmadığı bir tarzda değinilmiştir. Washington'a göre, kabuk değiştiren Ortadoğu'da Filistin tarafıyla bir barış

¹⁷ İran'da "Yeşil Hareket" ve doğurduğu sonuçlar için bkz. Hamid Dabashi, *The Green Movement in Iran*, Transaction Publishers, 2011

¹⁸ İran'da Devrim Muhafızlarının gittikçe artan kudretlerinin ülkede rejimi değiştirece boyutlara ulaştığı tezi için bkz. Ali Alfoneh, *Iran Unveiled: How the Revolutionary Guards Is Transforming Iran from Theocracy into Military Dictatorship*, AEI Press, 2013

¹⁹ Robert D. Blackwill ve Meghan L. O'Sullivan, "The Geopolitical Consequences of the Shale Revolution", *Foreign Affairs*, March/April 2014.

anlaşmasının imzalanması İsrail'in yalnızca güvenliğini sağlamayacak, bölgedeki yükselişinin önünü de açacaktı. Suriye iç savaşının da katkısıyla artan mezhepler arası gerileme dayalı yeni siyasal psikoloji, İsrail'in manevra alanını genişletmekteydi. Barış anlaşması imzalamış bir İsrail, bölgedeki dengelerde yeni müttefikler bulabilirdi. Üstelik, muhtemel bir anlaşma İran'ın sisteme dönüşünü de kolaylaştırabilirdi.

Obama'nın ilk başkanlık döneminde bu doğrultuda atmaya çalıştığı adımlar, İsrail lobisinin gücü karşısında hedefine ulaşamamıştır. Nitekim, ikinci dönem için yürüttüğü kampanya sırasında Netanyahu'nun sergilediği aktif muhalif tavrın ABD-İsrail ilişkilerinin tarihinde bir benzerine rastlanmamaktadır. Ancak buna rağmen Amerikan yönetiminin vazgeçmediği görülmektedir. Önümüzdeki aylarda nasıl nihayete ereceği halen kestirilemeyen bu süreç, ABD-İsrail ilişkilerinin nükleer müzakereleri aşan boyutları bakımından çok önemli sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.

Obama yönetiminin ekonomik yaptırımlarla İran'ı dönüşüme zorlayan politikası, aralık bırakılan "arka kapılar" ve ustaca seçilmiş diplomatik dil sayesinde pragmatik işbirliği alanlarını açık tutan bir akıllı stratejiye dayanmaktadır. Masaya oturmamanın maliyetini yükseltirken uzlaşma yönünde atılacak adımları ödüllendiren bir mimariye sahip bulunmaktadır. Özellikle Suriye iç savaşının el-Kaide bağlantılı gruplara sağladığı zeminin boyutlarının anlaşılması ile beraber iki aktör bölgeye ortaklaşa bakabilecekleri bir pencere keşfetmişlerdir. IŞİD'in Ambar'daki faaliyetleri, ABD, Irak ve İran'ı aynı karede buluştururken geleceğe dönük ihtimaller hakkında da ipuçları vermektedir.

Ancak işbirliği ve çatışma senaryolarından hangisinin gerçekleşeceği sorusunun, kesin cevabını kolay bulamayacağı anlaşılmaktadır. Bu yüzden, her iki ihtimalin de İran sistemi bakımından doğuracağı farklı sonuçları hatırd tutmak gerekmektedir. İran'daki hakim unsurların birincil önceliğinin yalnızca ideolojik bakımdan değil doğrudan materyal çıkarlarla da bağlandıkları rejimin bekasını sağlamak olduğunu düşünülerek muhtemel senaryolara bakıldığında karşımıza şöyle bir manzara çıkmaktadır. Nükleer müzakerelerin bir anlaşmayla sonuçlanması, İran'ı ekonomik bakımdan rahatlattığı gibi Batı'yla daha çok ilişki kuracağı bir geleceğin kapılarını da aralayacaktır. Yabancı yatırımlar ve teknoloji girişinin tetikleyeceği üretim artışı sayesinde refah düzeyindeki yükselme muhalefeti besleyen sosyal ve ekonomik sorunları hafifletecektir. Ancak, söz konusu etkileşim başta azınlıklar olmak üzere kendini güç merkezinin dışında gören tüm grupların hak

taleplerini de yükseltecektir. Batı'nın insan hakları ihlalleri dolayısıyla İran'a yönelteceği eleştirilerin tesirini arttıracığı bu iklim, rejimin bünyesindeki çelişkilerin daha fazla sorgulanacağı bir geleceğe doğru evrilebilecektir.

Bu durumda İran'daki reformcu hareketin dayandığı dinamikler güçlenirken, Türklerin, Arapların, Kürtlerin ve Beluçların kimliğe ilişkin taleplerini daha yüksek sesle dile getirdikleri bir atmosferle karşılaşmak sürpriz olmayacaktır.²⁰ Bunlar içinde İran'ın en çok ciddiye alacağı gelişme, nüfusun üçte birinden azını teşkil etmeyen değişik Türk toplulukları arasında etnik referanslarla yürütülen muhalefetin güçlenmeye başlamasıdır. Rejime karşı zamanla biriken tepkinin mezhep ortaklığına dayalı aidiyeti ve devletle özdeşleşme duygusunu aşındırması, benzer sebeplerle değişik toplumsal katmanlarda gözlemlenen sekülerleşme eğilimi, etnik hareketlerin geleceği üzerinde tahmin yürütebilmek için izlenmesi gereken iki önemli parametreyi oluşturmaktadır. Ayrıca, sekülerleşmenin İran'da Farslık vurgusunu arttırmasıyla ortaya çıkan "kimlik rekabetinin" ve hızla zenginleşen Türkiye ile Azerbaycan'ın çekim güçlerinin de hesaba katılması gerekmektedir.²¹

Nükleer müzakerelerin kesilmesi durumunda ise İran'la Batı arasındaki ilişkilerde daha çatışmacı bir döneme girileceğini tahmin etmek güç değildir. Yaptırımların belirli biçimlerde devam edecek oluşu içerde ekonomik sıkıntının ve sosyal huzursuzlukların sürmesi anlamına gelmektedir. Rejimin, artacak hoşnutsuzluk sebebiyle muhalefet üzerindeki baskıyı ağırlaştıracağı bu senaryonun, çift yönlü kutuplaşma ve radikalleşme eğilimlerini beslemesi muhtemeldir. Hem ülkenin ana muhalif damarı ile rejim arasındaki fay hattında daha çok gerilim birikmesi, hem de etnik/dinî azınlıkların yabancılaşma sürecinin hızlanması beklenebilir. Bunları bastırabilmek için alınacak zorlayıcı önlemlerin kısa vadedeki başarısı ise orta ve uzun vadede daha derinden bölünmüş bir ülke yaratacaktır. Bu büyük istikrarsızlık potansiyelinin hangi gelişmeleri tetikleyebileceği sorusu, yalnızca İran'ı değil başta komşuları olmak üzere birçok uluslararası aktörü yakından ilgilendirmektedir.

²⁰ Azınlıklar meselesinin İran'ın geleceği açısından önemini vurgulayan bir çalışma için bkz. Rasmus Christian Elling, *Minorities in Iran: Nationalism and Ethnicity after Khomeini*, Palgrave Macmillan, 2013

²¹Yapılan araştırmalar, Azerbaycan Türkleri arasında etnik kimliğe dayalı siyasi bilincin güçlendiğini göstermektedir. Örnek olarak bkz. Emil Souleimanov, Kamil Pikal ve Josef Kraus, "The Rise of Nationalism Among Iranian Azerbaijanis: A Step Toward Iran's Disintegration?", *MERIA Journal*, 2013, Vol. 17 Issue 1, p.1-23.

Sürecin geleceğine ilişkin kaygı ve beklentilerin boyutlarını, geçici anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Ortadoğu'da yaşanan jeopolitik sarsıntılara bakarak tahmin etmek mümkündür. Güvenlikleriyle ilgili Amerikan taahhütlerinin gevşeyeceğini ve İran'a daha fazla alan açılacağını düşünen Körfez ülkelerinin bir bölümü, başta Suudi Arabistan olmak üzere, daha şimdiden arayış içine girmiş bulunmaktadır. Rusya ve Çin ile artan temaslar, İsrail ile ortak pozisyon belirleme çabaları Ortadoğu'daki dengelerin ne kadar karmaşık hale gelebileceğinin işareti olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz Türkiye, ABD-İran yakınlaşmasının sonuçlarından ya da tırmanacak bir çatışma ikliminden en çok etkilenecek ülkeler listesinde yer almaktadır. "Hangi İran'a komşu olmak daha iyi?" Karşımızda duran gelecek güzergahlarının çokluğu, kolay cevaplara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Yine de, detayları ve ara senaryoları ihmal etmek pahasına üç ana ihtimalden bahsedilebilir. Müzakerelerde bir anlaşmaya varılamaması halinde Suriye'de, Irak'ta ve başka yerlerde yüz yüze gelinen iktidar bloğunun Tahran'daki konumunu pekiştireceği varsayılabilir. Ankara, özellikle Suriye iç savaşında bu İran karşısında güçlü ve zayıf yönlerini sınağa imkanını bulmuştur. Batı ittifakının üyesi olan Türkiye, gelişmiş ekonomisi, nitelikli nüfusuyla ciddi bir güç merkezi kabul edilmektedir. Aynı şeyin bir kayıtla, askeri yetenekler bakımından da söylenmesi mümkündür. Güvenlik mimarisini ittifaklarını merkeze alarak inşa eden Türkiye, parçası olduğu yapıyla çatışmadan hareket ettiği müddetçe nitelikli bir koruma kalkanına sahip bulunmaktadır. Ancak, sistemin parçası olmanın getirdiği sınırlamalar da vardır. Türkiye, ülkesi dışında silahlı grupları örgütleyerek vekalet savaşları yürütebilen İran'ın rahatlığına sahip değildir. Ankara'nın küresel düzenle barışık pozisyonunu terk etmeden benzer faaliyetlere girişebilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu durumda, rakibi avantajlı olduğu alanlarda yakalayabilmek için kapasite geliştirilemiyorsa, onunla mevcut yeteneklerinin kullanımını sınırlayacak zeminlerde yüzleşmenin en akıllıca yol olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, İran'ı uluslararası düzenle entegrasyona itecek bir dönüşümün Türkiye-İran rekabetinde Ankara'nın avantajlı yönlerini ön plana çıkaracağı tahmin edilebilir.

İkinci senaryo, nükleer müzakereleri anlaşmayla sonlandıracak İran'ın Ortadoğu'daki ittifak ve uzantılarını koruyarak Batı'yla pragmatik işbirliğini geliştireceğini öngörmektedir. Bu durumda İran, kendisine Türkiye karşısında asimetric avantajlar sağlayan nitelik ve kapasitelerini Batı sopasının uzanmayacağı bir mesafeden kullanmayı sürdürecektir. Hele ABD ve İran "ortak

düşmanlara karşı” mücadele edecek bir yakınlaşmayı başarırlarsa, dengeler Türkiye'nin aleyhine iyice bozulacaktır.

Son ihtimal ise dünyayla el sıkışan İran'ın içerde ve dışarıda dönüşüm geçirerek Türkiye'yle benzeşmeye başlayacağını varsaymaktadır. Dışarıda, üçüncü aktörler aracılığıyla yürüttüğü uluslararası hukukla uyumsuz müdahale ve operasyonlardan vazgeçerken içerde özgürlükleri genişleten bir süreç yaşanmaya başlarsa, Türkiye'nin bundan diğer senaryolara kıyasla daha avantajlı çıkacağı düşünülebilir. Bu yüzden, Ankara'nın ikili ilişkilerdeki sınırlı dönüştürücü etkisini bu doğrultuda kullanması kendisi bakımından en uygun tercih olacaktır. Ancak, müzakereleri başlatan iradenin kendi rızasıyla bu yola girmek istemeyeceğini de not etmek gerekmektedir. Biriken sorunlara pragmatik çözümler bulmak suretiyle rejimin meşruiyetini restore etmek isteyen Hamaney, attığı adımların ülkeyi denetleyemeyeceği bir doğrultuda dönüştürmesini engellemek için her şeyi yapacaktır.

İran'ın diğer önemli komşusu Azerbaycan'la ilişkilerini de benzer bir çerçevede ele almak mümkündür. Bağımsızlığını kazandığı günden itibaren İran'ın Bakü karşısında izlediği hasmane politikanın ardındaki korkular yenilmediği müddetçe, nükleer müzakerelerin açacağı alan ve sağlayacağı meşruiyet eski pozisyonların tahkimi amacıyla kullanılacaktır.²² Gerçekten yeni bir yol haritası çizilebilmesi için ise İran'ın etnik/kültürel hakları da kapsayan özgürlük talepleriyle yüzleşmesi gerekmektedir. Bu yönde atılacak adımlar, İran'ın kalıcı istikrarına sağlayacağı katkıyla endişelerin ne kadar yersiz olduğunu gösterecektir. İran'ın Ermenistan'ı önceleyen perspektifinden başlayarak Kafkasya politikasını yeni gerçeklere uygun biçimde gözden geçirmesi, içerde umutla beklenen reform sürecini tahkim edecek bir enerjiyi de ortaya çıkarabilir. Güney Azerbaycan'daki hak taleplerinin güveniksizleştirilmesi, İran'da daha çok istikrar bölgede ise daha az husumet anlamına gelecektir.²³

²²İran'ın Azerbaycan Türkleriyle ilgili korkusu, Kafkasya, Türkiye ve genel olarak Türk dünyasına yönelik yaklaşımını etkilemektedir. Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Alam Saleh, *Ethnic Identity and the State in Iran*, Palgrave Macmillan, 2013, s.77-79.

²³ Erdebil'de yapılan bir saha çalışması sonucunda elde edilen bulgular, araştırmacıların ifadesiyle “etnik duyguların külün altındaki ateş” gibi durduğuna işaret ederek meselenin önemini vurgulamaktadır. Mansour Salehi ve Mohammad Bagher Sepehri, *Ethnic Challenges in Iran: A Case Study of Ardabil*, *Canadian Social Science*, 6/30/2013, Vol. 9 Issue 3, p.74-83.